

Werk en werkloosheid bij laag opgeleide schoolverlaters

Een longitudinale studie naar psychische gevolgen

B. van der Heijden en W. Schaufeli

Samenvatting: In dit artikel wordt het effect nagegaan van roltransities op psychische gezondheid, opvattingen over (niet) werken en attributen ten aanzien van werkloosheid bij lager opgeleide schoolverlaters. Na het verlaten van school zijn er drie mogelijkheden; men kan een baan krijgen, werkloos worden of verder gaan leren. Er is een longitudinaal onderzoek uitgevoerd bij lbo-, mbo- en mavo-leerlingen, die vlak voor (N=767) en een jaar na hun eindexamen (N=465) zijn benaderd. De psychische gezondheid van diegenen die een baan hebben gevonden of verder zijn gaan leren is verbeterd, terwijl die van de werklozen juist is verslechterd. Opvattingen over (niet) werken veranderen met als gevolg van het al dan niet intreden in het arbeidsproces. Werkloosheid wordt bij de follow-up door diegenen die werk hebben gevonden of verder zijn gaan leren meer aan interne en minder aan externe factoren geweten vergeleken met een jaar daarvoor ('blaming the victim'). De bevindingen worden vergeleken met een soortgelijk onderzoek dat bij hoger opgeleide schoolverlaters is uitgevoerd en waaruit andere resultaten met betrekking tot psychische gezondheid naar voren kwamen.

1 Inleiding

Voor lager opgeleiden treedt het moment van schoolverlaten op in de adolescentie, zo rond het 16e levensjaar. De fysieke, emotionele en sociale problemen, waarmee jongeren te maken hebben als onderdeel van het maturatieproces, vallen samen met de rolverandering als gevolg van de transitie van school naar beroep, naar werkloosheid of naar verdere studie. Dit maakt het schoolverlaten tot een ingrijpende psychologische gebeurtenis.

In dit artikel worden de resultaten van een onderzoek naar de emotionele (psychische gezondheid) en cognitieve (attitudes, attributies) gevolgen van het schoolverlaten bij laag opgeleide schoolverlaters gepresenteerd. Een dergelijk soort onderzoek is eerder bij hoger opgeleide werklozen uitgevoerd (Schaufeli, 1988a, 1989). Aan het eind van het artikel worden de resultaten van beide onderzoeken met elkaar vergeleken.

2 Roltransities en psychische gezondheid

Het intreden in het arbeidsproces impliceert de mogelijkheid tot het verwerven van een persoonlijke en sociale identiteit (Gurney, 1980a). Dit is belangrijk

De auteurs zijn verbonden aan de Vakgroep Arbeids- en Organisationspsychologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

omdat de identiteitsformatie van cruciale betekenis is in de adolescentie (Erikson, 1968). De werkende schoolverlater wordt in de gelegenheid gesteld een (beroeps)identiteit te verwerven. Nieuwe (arbeids)rollen en bijbehorende gedragspatronen kunnen geleerd worden.

'Werken' wordt beschouwd als de traditionele weg naar sociale integratie (Maitland-Edwards, McMullen, Welbers en Woolthuis, 1981). Meerdere studies hebben aangetoond dat het vinden van een werkkring positieve effecten heeft op de psychische gezondheid van lager opgeleide schoolverlaters (Gurney, 1980a, 1980b, 1981; Jaspers en Heesink, 1985; Tiggemann en Winefield, 1980, 1984; Winefield en Tiggemann, 1985, 1989; Donovan, Oddy, Pardoe en Ades, 1986). Feather en O'Brien (1986) komen op grond van een aantal studies bij Australische schoolverlaters echter tot de conclusie dat het krijgen van werk niet noodzakelijkerwijs hoeft te leiden tot een verbetering van de psychische gesteldheid. Zij wijzen dit aan het type werk dat de schoolverlater verricht. Laaggekwalificeerd werk en slechte arbeidsomstandigheden zouden volgens hen de potentieel positieve effecten van werk op de psychische gezondheid teniet kunnen doen. Zo vonden Winefield, Tiggemann en Goldney (1988) dat schoolverlaters die ontevreden waren met hun werk meer psychische klachten vertoonden dan schoolverlaters die tevreden waren met het werk dat ze deden. Warr (1987) wijst er in dit verband op, dat het verschil tussen werk en werkloosheid gerelateerd dient te worden. Volgens hem is er sprake van 'goed' en 'slecht' werk en van 'goede' en 'slechte' werkloosheid. In zijn theoretische analyse wijst hij op een negatief kenmerk dat bepalend zijn voor de kwaliteit van werk of werkloosheid, zoals mogelijkheden voor sociaal contact, mate van afwisseling, financiële zekerheid, en mogelijkheden om vaardigheden te gebruiken.

Conclusie: de schoolverlater die intreedt in het arbeidsproces maakt in veel gevallen een positieve psychosociale ontwikkeling door. Echter wanneer de kwaliteit van het werk slecht is kan deze positieve ontwikkeling worden belemmerd. Een belangrijk element van socialisatie, het verwerven van een (beroeps)identiteit, bevordert de psychische groei, hetgeen tot uitdrukking komt in een grotere mate van psychische gezondheid.

De tweede transitie, die van scholier naar werkloze, is in zekere zin het spiegelbeeld van de overgang van school naar beroep. In geval van werkloosheid kan de schoolverlater zich geen beroepsidentiteit verwerven, waardoor de psychosociale ontwikkeling wordt geblokkeerd, hetgeen gepaard gaat met een stagnatie van de psychosociale groei (Donovan et al., 1986; Gurney, 1980a, 1980b; Tiggemann en Winefield, 1984) of zelfs met een vermindering van de psychische gezondheid (Patton en Noller, 1984; Feather en O'Brien, 1986; Warr, Jackson en Banks, 1988; Hammerström, Janlert en Theorell, 1988; Wilhelm-Reiss, 1980). De aantasting van de psychische gezondheid kan zelfs dermate ernstige vormen aannemen dat er sprake is van psychiatrische aandoeningen (Banks en Jackson, 1982; Finley-Jones en Eckhart, 1981; McPherson en Hall, 1983). Er wordt bij dit alles uitgegaan van de assumptie dat de verslechtering van de psychische gezondheid een gevolg is van de transitie van scholier naar werkloze. De theoretische mogelijkheid dat de scholier werkloos is geworden vanwege externe oorzaken (bijvoorbeeld een traumatische ervaring) die tevens een negatief effect hebben op de psychische gezondheid blijft hier buiten beschouwing. Wel zal in het navolgende de invloed van opvattingen over werk en werkloosheid op het succes op de arbeidsmarkt aan de orde komen.

Conclusie: de transitie van scholier naar werkloze leidt tot een stagnatie in de psychosociale ontwikkeling. Als gevolg hiervan blijft de psychische gezondheid op zijn gunstigst op hetzelfde peil. Veel studies geven echter aan dat de psychische gezondheid van werkloze schoolverlaters vermindert, soms zelfs dramatisch. Kenmerkend is dat het verschil in psychische gezondheid tussen werkende en werkloze schoolverlaters in de loop van de tijd toeneemt. Over de derde transitiemogelijkheid, waarbij de scholier verder gaat leren (of zijn eindexamenjaar herhaalt) valt op grond van empirisch onderzoek weinig te zeggen. In principe wordt in dit geval de overgang van school naar beroep uitgesteld tot het moment waarop ook zij de school verlaten. Op de keper beschouwd is er dus helemaal geen sprake van een transitie, in de zin van rolverandering. Er wordt steeds vaker op gewezen dat het onderscheid tussen werkenden en werklozen met betrekking tot de beleving van hun situatie en de gevolgen daarvan niet altijd even strikt is. Zo maakt Warr (1987) op theoretische gronden een onderscheid tussen 'goed' en 'slecht' werk en tussen 'goede' en 'slechte' werkloosheid. Geheel in overeenstemming hiermee is er recentelijk op gewezen dat werkende schoolverlaters die ontevreden zijn met hun baan wat betreft het verloop van hun psychische gezondheid beter te vergelijken zijn met werklozen dan met werkenden die wel tevreden zijn (Winefield, Tiggemann en Goldney, 1989; Winefield, Tiggemann en Winefield, 1990). Dit zou kunnen verklaren waarom er in sommige studies geen positief effect van een baan gevonden wordt. Wellicht betreft het in een dergelijk geval werk van slechte kwaliteit, waarmee de betrokkenen ontevreden zijn. Het is daarom belangrijk om de kwaliteit van het werk in het oog te houden als de effecten van werkloosheid onderzocht worden.

3 Roltransities en opvattingen over werken en niet-werken

De roltransities na het verlaten van de school hebben niet alleen gevolgen voor de psychische gezondheid, ze kunnen ook aanleiding zijn voor het ontstaan van andere opvattingen over werk en werkloosheid. Het belang van dergelijke opvattingen blijkt uit de invloed die ervan uitgaat op het succes op de arbeidsmarkt. Op deze manier kan een werkloze die een negatieve houding ten aanzien van werkloosheid heeft zijn of haar kansen op de arbeidsmarkt verkleinen en aldus in een vicieuze cirkel terecht komen. Aan de andere kant kan een positieve houding een gunstig effect sorteren. Zo toonde Schaufeli (1988a) bij hoger opgeleide schoolverlaters aan dat diegenen die sterker gericht waren op een baan, dat wil zeggen overwegend positief stonden tegenover werk en negatief tegenover werkloosheid, na hun afstuderen eerder een baan vonden dan diegenen die een minder sterke baangerichtheid vertoonden. Tijdens de identiteitsformatie in de adolescentie is het creëren van bepaalde positieve 'identiteitsimago's' van groot belang (Jones en Pittman, 1982; Schlenker, 1980). Het imago van werkende maakt de gewenste indruk op anderen, lokt positieve reacties uit en geeft daardoor voldoening. Het imago van werkloze daarentegen maakt een ongewenste indruk, lokt negatieve reacties uit en geeft daardoor aanleiding tot ongenoegen. Bij intrede in het arbeidsproces zal de schoolverlater zijn of haar succes toeschrijven aan interne factoren, zoals persoonlijke bekwaamheden, waardoor het positieve identiteitsimago wordt versterkt. De eigen verantwoordelijkheid voor het bereiken van het positieve resul-

taat wordt overschat (acclamativering). Aangezien werk leidt tot het gewenste imago zal ook de attitude ten aanzien van werk positiever worden en de attitude ten aanzien van werkloosheid negatiever. De schoolverlater die werkloos wordt zal, gezien de negatieve reacties die het imago van werkloze uitlokt, zijn of haar identiteit 'bewaken' door excuses voor de negatieve situatie te bedenken. De werkloosheid zal bijvoorbeeld toegeschreven worden aan externe factoren (pech, economische ontwikkeling). De eigen verantwoordelijkheid ervoor zal worden ontkend. Echter werklozen zullen door hun omgeving wel persoonlijk verantwoordelijk worden gesteld. Aanwijzingen voor het optreden van een dergelijk 'blaming the victim' fenomeen zijn gevonden door Feather en O'Brien (1986) in verschillende studies bij laag opgeleide Australische schoolverlaters. Ook zal de houding ten aanzien van werkloosheid positiever worden, terwijl de attitude ten aanzien van werk juist negatiever zal worden. De negatieve consequenties van werkloosheid worden als het ware geminimaliseerd, evenals de positieve consequenties van het hebben van een baan. Een dergelijk proces duiden Schlenker en Goldman (1982) aan met de term justificatie. De bevindingen van Schaufeli (1988b) bij hoger opgeleide schoolverlaters bevestigen dit beeld voor zover het causale attributies van werk(loosheid) betreft. Werkloze hbo-schoolverlaters schreven hun falen overwegend toe aan externe factoren, terwijl hun collega's die wel een baan vonden dit toeschreven aan interne factoren. Eenzelfde conclusie trekken ook Jaspers en Heesink (1987), die bijna tweehonderd lager opgeleide schoolverlaters onderzochten. Een dergelijk typisch attributiepatroon staat in de sociale psychologie bekend als 'self-serving attributional bias' (Bradley, 1978).

4 Onderzoekshypothesen

Op basis van het voorafgaande kan een drietal onderzoekshypothesen worden geformuleerd die betrekking hebben op veranderingen in respectievelijk psychische gezondheid, opvattingen over werk en werkloosheid, en causale attributies van werkloosheid.

- 1 De psychische gezondheid van diegenen die na het schoolverlaten werkloos worden verslechtert. Schoolverlaters die werk vinden maken een positieve psychosociale ontwikkeling door, hetgeen tot uitdrukking komt in een verbetering van hun psychische gezondheid, met name bij diegenen die tevreden zijn met hun huidige baan. Bij diegenen die verder gaan leren vindt geen noemenswaardige verandering in de psychische gezondheidstoestand plaats.
- 2 Bij werkenden leidt het krijgen van een baan tot een positievere houding ten aanzien van werk en een negatievere houding ten aanzien van werkloosheid. Bij werklozen is het omgekeerde het geval; zij zullen negatiever ten aanzien van werk en positiever ten aanzien van werkloosheid worden. De attitude ten aanzien van (niet-)werken verandert niet bij diegenen die verder gaan leren.
- 3 Werkenden maken meer interne en minder externe causale attributies van werkloosheid dan voordien toen ze nog op school zaten. Bij werklozen is het omgekeerde het geval. Zij gaan hun negatieve situatie juist sterker aan externe in plaats van interne factoren wijten. Het attributiepatroon van diegenen die na het verlaten van de school verder gaan leren verandert niet.

Tot op heden heeft er in Nederland nauwelijks onderzoek naar dergelijke

psychische gevolgen van werkloosheid bij schoolverlaters plaatsgevonden. Een uitzondering hierop vormen de studies van Jaspers en Heesink (1985, 1987) en van Schaufeli (1988a, 1989), waarin respectievelijk lager en hoger opgeleide schoolverlaters zijn onderzocht.

5 Methode

5.1 Procedure

In maart 1988 (T_1) werd bij de eindexamenkandidaten van dertien scholen voor lager en middelbaar voortgezet onderwijs in de regio Oost-Groningen een schriftelijke vragenlijst afgenomen. De vragenlijsten werden op school uitgereikt of per post toegestuurd. De follow-up vond plaats na één jaar, in maart 1989 (T_2). Alle schoolverlaters werd wederom een vragenlijst toegestuurd.

5.2 Respondenten

Van 1294 verspreide vragenlijsten op T_1 bleken er na terugzending 767 bruikbaar voor statistische verwerking, wat neerkomt op een respons van 59 procent. Dit is ruim boven het percentage dat in een soortgelijk onderzoek bij hbo-schoolverlaters (41 procent) werd bereikt (Schaufeli, 1988a). De gemiddelde leeftijd van de respondenten op T_1 is 16 jaar ($sd=1.8$); 49 procent van hen is man en 51 procent vrouw; 37 procent van de respondenten is leerling van het lbo, lts, lhno, intas en leao, 47 procent van de mavo en 12 procent van het mbo, mts, mdgo, en mhno. De vragenlijst is bij de follow-up op T_2 door 523 schoolverlaters ingevuld, inclusief 58 respondenten die de eerste keer *niet* hadden deelgenomen aan het onderzoek. Het aantal respondenten dat de vragenlijst *zowel* op T_1 als op T_2 heeft ingevuld komt daarmee op 465, dat is 61 procent van het aantal respondenten op T_1 .

Er is nagegaan in hoeverre er sprake is van selectieve uitval. Hiertoe zijn twee groepen samengesteld, diegenen die alleen aan de eerste afname op T_1 hebben deelgenomen ($N=244$) en diegenen die beide keren de vragenlijst hebben ingevuld ($N=465$). Beide groepen zijn vergeleken op alle variabelen die op T_1 zijn gemeten. Er bleken alleen verschillen tussen beide groepen te bestaan met betrekking tot geslacht en opleiding. Er zijn relatief gesproken meer mannen dan vrouwen ($Chi^2_{(2)}=9.55$; $p<.01$) en meer lbo'ers en mbo'ers dan mavo-eindexaminandi ($Chi^2_{(2)}=25.54$ $p<.001$) afgevallen bij de follow-up. Dit betekent dus dat beide groepen niet significant verschillen in mate van psychische gezondheid, in opvattingen over werk en werkloosheid, en in causale attributies van werkloosheid. Met andere woorden: er is geen sprake van selectieve uitval met betrekking tot de afhankelijke variabelen.

5.3 Enquête

De schriftelijke enquête die op T_1 en T_2 aan de respondenten is voorgelegd, is nagenoeg identiek en bevat naast enkele biografische vragen (naar leeftijd, geslacht en opleiding) de volgende vijf vragenlijsten, waarvan de eerste twee betrekking hebben op *psychische gezondheid*. In navolging van Veit en Ware (1983) zijn door ons twee componenten aan psychische gezondheid onderschei-

den: psychische klachten ('psychological distress') en psychisch welbevinden ('psychological well-being').

– *Psychische klachten* zijn gemeten met behulp van de twaalf-item versie van de General health questionnaire (GHQ), die gevalideerd is bij Engelse werkloze en werkende schoolverlaters (Banks, Clegg, Jackson, Kemp, Stafford en Wall, 1980). Hierdoor is een vergelijking met de soortgelijke Engelse onderzoeksgroep mogelijk. De door ons vertaalde items zijn op een vierpuntsschaal gescoord, uitlopend van (1) 'beter dan gewoonlijk' tot (4) 'veel slechter dan gewoonlijk'. De interne consistentie van de twaalf items in dit onderzoek is goed ($\alpha=.80$).

– *Psychisch welbevinden* is gemeten met behulp van de Nederlandse versie van de 'Affect balance scale' (Ormel, 1980). Psychisch welbevinden wordt opgevat als een tweedimensioneel begrip, waarbij de balans tussen *positief* en *negatief affect* de mate van welbevinden bepaalt. De acht items worden op een vierpuntsschaal gescoord, uitlopend van (1) 'helemaal niet' tot (4) 'erg vaak'. Alleen de vier items die negatieve gevoelens aangeven, zijn in ons onderzoek gebruikt ($\alpha=.73$). De interne consistentie van de vier items die positief affect meten, bleek te gering ($\alpha=.57$).

Een grote mate van werkbetrokkenheid en een sterke werkloosheidsoriëntatie worden opgevat als indicatoren van een *positieve attitude ten aanzien van werken*, respectievelijk *werkloosheid*.

– *Werkbetrokkenheid* (Cook en Warr, 1981) bestaat uit zes door ons vertaalde items, die aangeven in hoeverre iemand betrokken is bij zijn werk (bijvoorbeeld: 'Zelfs al zou ik heel veel geld in de toto winnen, dan zou ik toch nog blijven werken'). De items worden gescoord op een vijfpuntsschaal, uitlopend van (1) 'helemaal niet mee eens' tot (5) 'helemaal mee eens'. De interne consistentie in ons onderzoek is redelijk ($\alpha=.69$).

– *Werkloosheidsoriëntatie* (Schaufeli, 1988a) bestaat uit zeven items die alle op een verschillende manier tot uitdrukking brengen dat werkloos zijn geen ramp is (bijvoorbeeld: 'Je kunt beter werkloos zijn dan vervelend werk doen'). De items worden gescoord op een vijfpuntsschaal, uitlopend van (1) 'helemaal niet mee eens' tot (5) 'helemaal mee eens'. De interne consistentie in ons onderzoek is redelijk ($\alpha=.68$).

In sommige eerdere onderzoeken is gebruik gemaakt van een attributievragenlijst waarbij de betrokkenen zelf de oorzaak van hun werkloosheid dienden aan te geven (Jaspers en Heesink, 1987; Schaufeli, 1988b). Hieraan bleken echter grote bezwaren te kleven, vandaar dat er in navolging van Gurney (1981) a priori twee typen *causale attributies* van werkloosheid zijn onderscheiden. Gurney (1981) gebruikte daarvoor twee subschalen, die aangeven in hoeverre werkloosheid toegeschreven wordt aan *interne* respectievelijk *externe* factoren. Bijvoorbeeld: 'Jongeren vinden vanzelf werk als ze maar vaak en hard genoeg zoeken' (intern); 'Of een schoolverlater een baan krijgt of niet, is voornamelijk een kwestie van geluk' (extern). Acht items hebben betrekking op interne factoren ($\alpha=.72$) en twaalf items verwijzen naar externe factoren ($\alpha=.72$). Alle items, die door ons zijn vertaald, worden gescoord op een vijfpuntsschaal, uitlopend van (1) 'helemaal niet mee eens' tot (5) 'helemaal mee eens'. De correlatie tussen de twee subschalen is laag ($r=.07$).

6 Resultaten

Eén jaar na het eindexamen op T_2 heeft 20 procent van de schoolverlaters een baan gevonden, slechts 2 procent is werkloos en maar liefst 78 procent heeft besloten om verder te gaan leren. Op grond van dit gegeven zijn drie groepen samengesteld, die de basis vormen voor de longitudinale analyses: 'werkenden' ($N=99$), 'werklozen' ($N=14$) en 'schoheren' ($N=392$). Om de drie hypothesen te toetsen, die respectievelijk betrekking hebben op verandering in psychische gezondheid, attitudes en causale attributies na het verlaten van school, zijn een drietal 'repeated measurement' MANOVA's uitgevoerd. Als uitgangspunt voor de analyses dienen de gemiddelden en standaard deviaties die in tabel 1 staan weergegeven.

Tabel 1 Gemiddelden (Standaarddeviaties)

Variabele	Scholieren ($N = 392$)		Werklozen ($N = 14$)		Werkenden ($N = 99$)	
	T_1	T_2	T_1	T_2	T_1	T_2
Psychische gezondheid						
- GHQ	24.59 (3.64)	23.90 (4.11)	24.89 (2.26)	30.89 (5.91)	24.62 (3.14)	23.95 (3.85)
- Negauef affect	6.48 (2.17)	6.35 (2.23)	7.33 (2.05)	8.22 (2.30)	6.37 (2.17)	6.20 (2.08)
Attitude						
- Werkbetrokkenheid	24.31 (3.07)	24.00 (3.24)	22.00 (4.90)	23.46 (5.63)	24.33 (3.31)	24.77 (3.45)
- Werkloosheidsoriëntatie	14.33 (3.89)	13.71 (3.70)	16.00 (5.04)	14.36 (4.74)	12.56 (3.08)	12.14 (3.73)
Attributie						
- Interne attributie	28.00 (4.95)	28.83 (4.93)	26.55 (7.44)	24.55 (6.85)	26.39 (5.45)	27.99 (4.95)
- Externe attributie	24.00 (4.13)	20.41 (3.73)	26.36 (5.82)	25.73 (6.78)	23.57 (4.19)	20.70 (4.40)

Er zijn drie effecten berekend. Het *groepseffect* geeft aan in hoeverre werkenden, werklozen en scholieren verschillend scoren op de afhankelijke variabelen, onafhankelijk van het tijdstip. Het *tydseffect* geeft aan in hoeverre de scoring op de afhankelijke variabelen op beide tijdstippen van elkaar verschilt, onafhankelijk van de groep (werkend, werkloos, studerend). Het *groep x tijd interactie-effect* ten slotte, geeft aan in hoeverre het verloop van de scoring van de afhankelijke variabelen over beide tijdstippen per groep verschilt. Een significant interactie-effect is een noodzakelijke voorwaarde voor het ondersteunen van de onderzoekshypothesen.

In tabel 2 staan de resultaten van de drie MANOVA-analyses weergegeven, waarbij de volgende drie paren afhankelijke variabelen respectievelijk multivariaat geanalyseerd zijn: de GHQ en de negatieve affect scores ('psychische gezondheid'), werkbetrokkenheid en werkloosheidsoriëntatie ('attitudes') en interne en externe causale attributie van werkloosheid ('attributies').

Tabel 2 Resultaten van de longitudinale analyses (MANOVA, $N = 465$)

Effect	Psychische gezondheid		Attitudes		Attributies	
	F	df	F	df	F	df
Groep	4.13**	784	4.95**	852	5.60***	840
Tijd	2.63	392	1.89	426	16.55***	420
Groep x tijd	4.50***	784	1.32	852	3.25*	840

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

6.1 Groepseffecten

De drie groepen verschillen significant met betrekking tot psychische gezondheid, attitudes en attributies. Uit aanvullende univariate variantie-analyses (ANOVA) blijkt dat de drie groepen met name op T_2 van elkaar verschillen (tabel 3). Met uitzondering van werkbetrokkenheid wijken de scores van de drie groepen op alle variabelen van T_2 significant van elkaar af. De werklozen onderscheiden zich het meest van beide andere groepen (zie tabel 1). Zij hebben op T_2 de slechtste psychische gezondheid, dat wil zeggen ze rapporteren de meeste psychische klachten en ervaren het meeste negatieve affect. Verder staan ze op T_2 het meest positief tegenover werkloosheid en wijten zij werkloosheid het minst aan interne en het meest aan externe factoren.

De toekomstige werklozen hebben op T_1 een minder sterke werkbetrokkenheid en een sterkere werkloosheidsoriëntatie dan beide andere groepen. Het lijkt er dus op dat schoolverlaters die geen baan vinden *van tevoren* al minder op werken en meer op werkloosheid zijn ingesteld dan diegenen die wel een baan vinden of verder zijn gaan leren. De groep scholieren wijt op T_1 werkloosheid het sterkst aan interne factoren in vergelijking met beide andere groepen. Zoals eerder reeds is aangegeven is het mogelijk om de GHQ-12 scores van de Nederlandse werkende en werkloze schoolverlaters te vergelijken met die van de Engelse steekproef waarin het instrument gevalideerd is. Bovendien is recentelijk door Winefield et al. (1990) een soortgelijke studie uitgevoerd in Australië. Uit

Tabel 3 Resultaten van de cross-sectionele analyses (ANOVA, $N = 465$) (groepseffecten)

Variabele	T_1		T_2	
	F	df	F	df
Psychische gezondheid				
GHQ	0.08	428	12.31***	475
Negatief affect	0.70	440	3.49*	497
Attitudes				
Werkbetrokkenheid	3.02*	445	2.38	501
Werkloosheidsoriëntatie	8.33***	448	5.75**	496
Attributie				
Intern	3.60*	447	4.01*	500
Extern	1.95	445	9.63***	490

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Tabel 4 Een vergelijking met GHQ-scores uit verschillende studies

	Werkend			Werkloos		
	Banks et al. (1980)	Winefield et al. (1990)	Eigen onderzoek	Banks et al. (1980)	Winefield et al. (1990)	Eigen onderzoek
	Tevreden		Ontevreden			
Gemiddelde	8.67	9.77	12.26	11.28	14.06	12.21
S.d.	5.07	4.36	5.17	4.01	6.79	5.24
N	431	586	75	99	81	78

het laatstgenoemde onderzoek blijkt dat werkende schoolverlaters die ontevreden zijn met hun werk significant meer psychische klachten hebben dan diegenen die tevreden zijn met hun baan. In tabel 4 worden de GHQ-scores van de beide buitenlandse onderzoeken vergeleken met die van onze studie.

Het niveau van psychische klachten bij werklozen verschilt niet significant in de drie studies. De werkenden uit het onderhavige onderzoek rapporteren echter meer klachten dan die in de Britse studie van Banks et al. (1980) ($t_{(528)} = -5.13$; $p < .001$). Hetzelfde geldt voor de groep werkende schoolverlaters van Winefield et al. (1990) ($t_{(683)} = -2.95$; $p < .01$) die tevreden zijn met hun baan. Het niveau van de psychische klachten van de werkenden uit ons onderzoek komt overeen met de ontevreden groep uit het Australische onderzoek. Diegenen die het werk 'zeer' slecht' bevalt (N=8) rapporteren, evenals in het Australische onderzoek, significant meer psychische klachten ($t_{(82)} = 3.11$; $p < .001$) dan diegenen die het werk 'zeer' goed' bevalt (N=76).

6.2 Tijdeffecten

Slechts één van de drie tijdeffecten uit tabel 2 is significant. In de loop van de tijd worden meer interne ($t_{(430)} = -3.83$; $p < .001$) en minder externe ($t_{(423)} = 17.40$; $p < .001$) causale attributies van werkloosheid gemaakt (zie tabel 1).

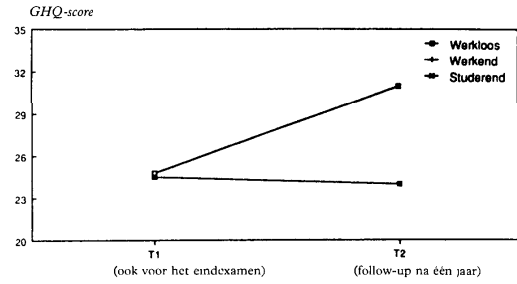
6.3 Interactie-effecten

Het meest interessant zijn de significante interactie-effecten omdat deze de onderzoekshypothesen kunnen ondersteunen. De figuren 1 en 2 illustreren het verschil in verloop van beide aspecten van psychische gezondheid (klachten en welbevinden) bij de drie groepen.

Beide figuren komen op een aantal punten met elkaar overeen. Werklozen hebben op T₂ significant meer psychische klachten ($t_{(13)} = -2.76$; $p < .05$) dan toen ze nog op school zaten. Hetzelfde geldt voor negatief effect, alhoewel dit verschil niet significant is door een gebrek aan 'power' bij de statistische toetsing (zie discussie). Werkenden rapporteren significant minder psychische klachten op T₂ in vergelijking met T₁ toen ze nog op school zaten ($t_{(64)} = 3.12$; $p < .01$). Hetzelfde geldt voor diegenen die verder zijn gaan leren ($t_{(307)} = 2.62$; $p < .01$). Het verlaten van school heeft geen invloed op het negatieve affect bij diegenen die een baan vinden of verder zijn gaan leren.

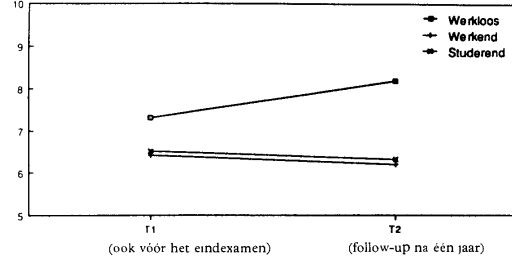
In de figuren 3 en 4 staat het verloop per groep weergegeven van de interne respectievelijk externe attributies van werkloosheid.

Figuur 1 Psychische klachten (GHQ)

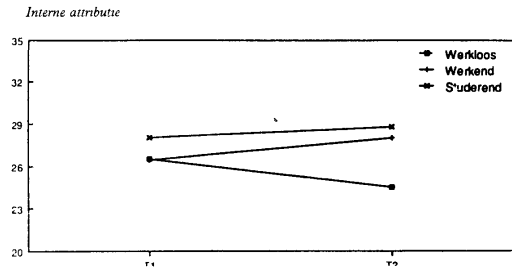

N.B. De mate waarin scholieren en werkenden psychische klachten ervaren komt zowel op T₁ als T₂ nagenoeg overeen. Derhalve vallen de betreffende lijnen samen.

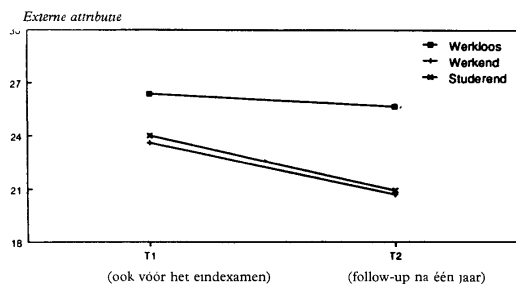
Figuur 2 Negatief effect

Figuur 3 Interne attributie van werkloosheid

Figuur 4 Externe attributen van werkloosheid

Werkenden maken op T₂ meer interne ($t_{(84)} = -3.12$; $p < .01$) en minder externe attributies ($t_{(84)} = 6.78$; $p < .001$) van werkloosheid dan op T₁. De (niet significante) tendens tot afname van het maken van interne attributies bij werklozen is eveneens in de verwachte richting. Tegen de verwachting in gaan werklozen niet meer externe attributies maken. Anders dan verondersteld verandert ook het attributiepatroon van de scholieren, en wel in dezelfde richting als dat van de werkenden. Ook zij gaan de oorzaken van werkloosheid sterker toeschrijven aan interne ($t_{(334)} = -3.13$; $p < .01$) en minder aan externe factoren ($t_{(326)} = 16.53$; $p < .001$).

De resultaten kunnen als volgt worden samengevat. *Hypothese 1* wordt grotendeels ondersteund. De psychische gezondheid van werklozen verslechtert en die van werkenden verbetert na het verlaten van school, voor zover het psychische klachten betreft. Bovendien rapporteren schoolverlaters die tevreden zijn met hun baan minder klachten dan zij die ontevreden zijn. Anders dan verondersteld, verbetert ook de psychische gezondheid van de scholieren die verder gaan leren, dat wil zeggen het aantal psychische klachten bij hen neemt significant af. *Hypothese 2* wordt verworpen; opvattingen over werk en werkloosheid veranderen niet onder invloed van roltransities, volgend op het verlaten van school. *Hypothese 3* wordt gedeeltelijk ondersteund.

Diegenen die een baan vinden gaan - overeenkomstig de verwachting - de oorzaak van werkloosheid sterker aan interne en minder aan externe factoren toeschrijven ('blaming the victim'). Bij schoolverlaters die verder gaan leren doet zich echter - anders dan verwacht - hetzelfde verschijnsel voor. De verwachting dat het attributiepatroon verandert onder invloed van werkloosheid wordt niet bevestigd, ondanks dat het verloop in de verwachte richting is.

7 Discussie

Dit onderzoek heeft aangetoond dat roltransities die volgen op het verlaten van school, met name van invloed zijn op psychische klachten en op causale attributies van werkloosheid bij lager opgeleiden. Voor we ingaan op de onderzoeksresultaten, willen we eerst kort stilstaan bij het onverwacht lage percentage werklo-

zen dat we bij de follow-up aantreffen.

De 3 procent werklozen uit ons onderzoek staan in schril contrast met de 13 procent mavo-schoolverlaters en maar liefst 29 procent lbo-schoolverlaters die, volgens Meesters en Einerhand (1986), na één jaar nog zonder baan zijn. Zij baseren zich op het CBS-schoolverlatersonderzoek dat is uitgevoerd tussen 1981 en 1984. Jaspers en Heesink (1985) vonden dat 17 procent van de schoolverlaters van het lager en middelbaar beroepsonderwijs en het algemeen vormend onderwijs na één jaar nog geen baan had. Zij voerden hun onderzoek in 1982-1983 in Friesland uit. Ondanks het feit dat het werkloosheidspercentage onder jongeren van 23 jaar en jonger gehalveerd is van 28 procent in 1984 tot 14 procent in 1989, blijft het zéér geringe aantal werklozen uit onze studie verbazingwekkend. Een mogelijke verklaring hiervoor zou een relatief grote nonresponse van de werklozen in vergelijking met de scholieren en de werkenden kunnen zijn. Hier bestaan echter geen concrete aanwijzingen voor. Het geringe aantal werklozen in ons onderzoek kan slechts voor een klein gedeelte verklaard worden door de relatief grotere uitval van de lbo-schoolverlaters, die, zoals we weten, de grootste kans hebben om geen baan te vinden. Tevens is opmerkelijk dat niet minder dan 78 procent van de schoolverlaters heeft besloten om verder te gaan leren. Bij Jaspers en Heesink (1985) was dit nog 52 procent. Kennelijk heeft het voortdurende appél op jongeren om zich verder te scholen om daarmee de kansen op de arbeidsmarkt te vergroten, succes gehad. Desgevraagd geeft 23 procent van de schoolverlaters uit onze studie, die verder zijn gaan leren, aan dat hun besluit vooral is ingegeven door de vrees anders werkloos te zijn geworden.

Het geringe aantal werklozen ($N=14$) heeft voor een geringe 'power' van de statistische toetsing gezorgd. Dat komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de figuren 2 en 3 waar bij de werkloze schoolverlaters een ogenschijnlijk grote toename van het negatieve affect, respectievelijk een afname van de interne attributie bij statistische toetsing niet significant blijkt te zijn. Een tweede beperking die wordt opgelegd door het geringe aantal werklozen is dat deze groep niet verder gedifferentieerd kan worden in bijvoorbeeld mannen en vrouwen of diegenen die wel en geen onbetaald werk verrichten.

In het onderstaande worden de resultaten van dit onderzoek vergeleken met die van andere studies. Het is daarbij met name interessant om een vergelijking te maken met een soortgelijk onderzoek dat eerder bij ruim zeventienhonderd hbo-schoolverlaters in Noord-Nederland is uitgevoerd (Schaufeli, 1988a, 1989).

8 Roltransities en psychische gezondheid

Over het algemeen zijn de resultaten van ons onderzoek in overeenstemming met die uit vergelijkbare longitudinale Britse (zie Warr, Jackson en Banks, 1988) en Australische (zie Feather, 1985a) studies. Hier sluiten de meeste resultaten van incidenteel onderzoek uit West-Duitsland (Wilhelm-Reiss, 1980), Nederland (Jaspers en Heesink, 1985) en Zweden (Hammerström, Janlert en Theorell, 1988) bij aan. In nagenoeg alle studies wordt bij de follow-up gevonden dat werklozen een slechtere psychische gezondheid hebben dan werkenden. Hieraan ligt één van de volgende drie longitudinale patronen ten grondslag: a) een positieve roltransitie (werken) leidt tot een verbetering van de psychische gezondheid, terwijl deze psychosociale groei bij de negatieve roltransitie (werkloosheid)

stagneert, dat wil zeggen op hetzelfde niveau blijft; b) een negatieve transitie leidt tot een verslechtering van de psychische gezondheid, terwijl er bij een positieve transitie géén verandering optreedt; c) na een negatieve transitie verslechtert de psychische gezondheid, terwijl deze na een positieve transitie juist verbetert. Dit laatste patroon is in ons onderzoek gevonden, althans voor zover het psychische klachten betreft. Werkloosheid heeft negatieve gevolgen voor de psychische gezondheid, terwijl werk juist een gezondheidsbevorderend effect heeft. Bij de andere component van psychische gezondheid - negatief affect - is het beeld minder eenduidig, hetgeen gedeeltelijk te wijten is aan de geringe statistische 'power'.

Over het verloop van de psychische gezondheid bij lager opgeleide schoolverlaters die verder gaan leren is weinig bekend. Tiggemann en Winefield (1984) vonden, evenals wij, een verbetering van de gezondheid bij diegenen die verder gingen leren. De auteurs suggereren dat er sprake zou kunnen zijn van een algemeen maturatie-proces dat zich na het verlaten van de school voltrekt en dat zich uit in minder psychische klachten.

Het verschil tussen onze studie bij lager opgeleide schoolverlaters en het eerdere onderzoek bij hoger opgeleiden is frappant. Het al dan niet krijgen van een baan heeft geen waarneembare invloed op de psychische gezondheid van hbo-verlaters, ook niet op de wat langere termijn (Schaufeli, 1988a, 1989). De hbo-onderzoeksgroep werd gedurende een periode van twee jaar gevolgd met tussenpozen van telkens zes maanden. Voor dit opmerkelijke verschil kan een aantal met elkaar samenhangende verklaringen gegeven worden. Hoger opgeleiden bevinden zich, op het moment van schoolverlaten, in het stadium van de jonge volwassenheid. Een groot gedeelte van het maturatieproces en de problemen die dat met zich meebrengt hebben zij reeds achter de rug. Daar komt bij dat zij in de regel over betere informatie over de arbeidsmarkt, uitkeringen, scholingsmogelijkheden en vrijwilligerswerk beschikken dan lager opgeleiden. Verder hebben hoger opgeleiden tijdens hun studie beter leren omgaan met vrije tijd en bezitten ze in het algemeen een bredere maatschappelijke en culturele belangstelling. Bovendien is het aannemelijk dat de lager opgeleide schoolverlaters over minder (psychologisch) potentieel beschikken, waardoor ze in vergelijking met hoger opgeleiden over minder mogelijkheden beschikken om zich effectief te verweren in geval van werkloosheid. Zo is bijvoorbeeld bekend dat het opleidingsniveau positief samenhangt met zelfwaardering (Pukey, 1970) en interne beheersingsoriëntatie (Findley en Cooper, 1983), factoren die vaak in verband worden gebracht met het effectief om kunnen gaan met problemen.

Hoger opgeleiden zijn daarom eerder geneigd transitieproblemen op een actieve manier aan te pakken, bijvoorbeeld door in geval van werkloosheid gekwalificeerd vrijwilligerswerk te zoeken. Dit maakt hen minder kwetsbaar voor de mogelijk negatieve gevolgen van werkloosheid. Een dergelijke karakteristieke 'pro-actieve' wijze van omgaan met werkloosheid door hoger geschoolden is ook door Fryer en Payne (1984) beschreven. Lager opgeleiden zijn voor een gunstig verloop van hun psychosociale ontwikkeling daarentegen sterk afhankelijk van de mogelijkheid om op de arbeidsmarkt te kunnen intreden. In geval van werkloosheid zal het hen veelal ontbreken aan mogelijkheden om zich 'pro-actief' op te stellen. Gekwalificeerd vrijwilligerswerk is voor hen geen zinvol alternatief voor een betaalde baan. Daarom stellen ze zich in vergelijking met de hoger opgeleiden waarschijnlijk wat passiever op.

Kortom, in termen van Warr (1987) gaat het bij lager opgeleiden om 'slechte'

werkloosheid en bij hoger opgeleide werklozen om 'goede' werkloosheid. De werkloze hbo-ers beschikken over veel sociale contacten, ontvangen op grond van hun leeftijd een hogere uitkering, en hebben mogelijkheden om zich te ontplooiën, bijvoorbeeld door het doen van vrijwilligerswerk. Ze zijn zowel in sociaal als in psychologisch opzicht beter opgewassen tegen het werkloze bestaan dan hun lager opgeleide lotgenoten.

9 Roltransities en opvattingen over werken en niet-werken

De mate van werkbetrokkenheid en de werkloosheidsoriëntatie veranderen niet onder invloed van roltransities die volgen op het verlaten van school. Er is dus geen sprake van justificatie in de zin van aanpassing van attitudes ten aanzien van werk en werkloosheid aan de actuele werk(loosheids)situatie. In plaats daarvan bestaat er een a priori verschil tussen de toekomstig werklozen en diegenen die binnen een jaar een baan krijgen. Reeds voor het verlaten van school staan de toekomstig werklozen het meest positief tegenover werkloosheid en vertonen ze de minste werkbetrokkenheid. Bij diegenen die een baan vinden is het omgekeerde het geval, zij zijn sterker werkbetrokken en staan negatiever ten opzichte van werkloosheid. Deze verschillen blijven op T₂ bestaan. Feather (1989) beschrijft een aantal longitudinale studies, waaraan in totaal enkele duizenden laag opgeleide Australische schoolverlaters hebben deelgenomen. Hieruit komt naar voren dat de toekomstige werklozen in vergelijking met diegenen die wel een baan vinden minder belang hechten aan werk, minder graag een baan willen hebben, minder hoge verwachtingen hebben omtrent de kans van slagen op de arbeidsmarkt en over een minder sterk ontwikkeld (protestants) arbeidsethos beschikken. Feather (1989, p. 185) concludeert: 'Our results suggest that those who obtained jobs saw themselves as more active and motivated as far as commitment to employment was concerned.' Het onderzoek onder hbo-schoolverlaters bevestigt dit beeld. Schaufeli (1988a) stelt vast dat objectieve indices als duur van de werkloosheid en werkervaring weinig voorspellende waarde hebben voor toekomstig succes op de arbeidsmarkt. Subjectieve factoren als werkbetrokkenheid, werkloosheidsoriëntatie en de verwachte kans op een baan spelen een veel grotere rol bij het al dan niet krijgen van een baan. Kortom, zowel uit ons onderzoek als uit andere studies bij laag en hoog opgeleide schoolverlaters komt naar voren dat diegenen die een baan vinden reeds op school een sterkere mate van baangerichtheid ten toon spreidden dan diegenen die niet slagen op de arbeidsmarkt.

Het is een bekend feit dat werkenden de oorzaak van werkloosheid wijten aan interne factoren, zoals een gebrek aan inspanning en werklozen juist de nadruk leggen op externe factoren, zoals de economische crisis (Feather, 1985b; Furnham 1982). In dit onderzoek vinden we ondersteuning voor het bestaan van een dergelijke 'self-serving attributional bias'. Feather (1989) laat aan de hand van enkele longitudinale studies zien dat deze verschillen pas na het verlaten van school onder invloed van de actuele werk(loosheids)situatie ontstaan. De bevindingen uit ons onderzoek komen hiermee overeen, althans voor zover het de werkenden en diegenen die verder gaan leren betreft. Bij de groep werklozen speelt het gebrek aan statistische 'power' ons parten. Jaspers en Heesink (1987) maakten een onderscheid tussen causale attributies van de eigen werkloosheid in het algemeen. Zij vonden alleen een effect in de bekende richting bij het eerste

type attributies. Anders dan in ons onderzoek veranderden de oorzaken waaraan de werkloosheid werd toegeschreven in het algemeen met na het verlaten van school. Jaspers en Heesink (1987) gebruikten echter een andere en minder adequate methode om attributies te meten, namelijk de 'Causal dimensions scale' (Russell, 1982). De resultaten van het onderzoek bij hbo-schoolverlaters zijn eveneens moeilijk met die van ons onderzoek te vergelijken. Bij de hbo-ers werd ook het instrument van Russell (1982) gebruikt om de causale attributies van het eigen succes en falen op de arbeidsmarkt te meten. Bovendien was de opzet van het onderzoek anders op het punt van de causale attributies (Schaufeli, 1988b). Er kan dus geen uitspraak worden gedaan over verschillen in veranderingen van attributiepatronen bij hoger en lager opgeleide schoolverlaters. Het is dus niet bekend of 'blaming the victim' zich alleen bij lager opgeleide schoolverlaters voordoet of dat dit fenomeen ook bij hoger geschoolden geobserveerd kan worden.

Hoe het ook zij, ons onderzoek bij lager geschoolden heeft aangetoond dat er naast enkele overeenkomsten ook aanzienlijke verschillen bestaan in emotionele en cognitieve gevolgen van het schoolverlaten in vergelijking met hoger opgeleiden.

Met dank aan Sabine Geurts voor haar kritische commentaar.

Literatuur

- Banks, M.H., C.W. Clegg, P.R. Jackson, N.J. Kemp, E.M. Stafford & T.D. Wall (1980). The use of the General Health Questionnaire as an indicator of mental health in occupational studies. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 187-194.
- Banks, M.H. & P.R. Jackson (1982). Unemployment and risk of minor psychiatric disorder in young people: Cross-sectional and longitudinal evidence. *Psychological Medicine*, 12, 789-798.
- Bradley, G.W. (1978). Self-serving biases in the attributional process: A reexamination of the fact or fiction question. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 56-71.
- Cook, T. & P.B. Warr (1981). *The experience of work: A compendium and review of 249 measures and their use*. London: Academic Press.
- Donovan, A., M. Oddy, R. Pardoe & A. Ades (1986). Employment status and psychological well-being: A longitudinal study of 16-year old school-leavers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 27, 65-76.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Feather, N.T. (1985a). The psychological impact of unemployment: Empirical findings and theoretical approaches. In: Feather, N.T. (Ed.), *Australian Psychology: Review of research* (pp.265-295), Sidney: Allen & Unwin.
- Feather, N.T. (1985b). Attitudes, values and attributions: Explanations of unemployment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 876-889.
- Feather, N.T. & G.E. O'Brien (1986). A longitudinal study of the effect of employment and unemployment on school-leavers. *Journal of Occupational Psychology*, 59, 121-144.
- Feather, N.T. (1989). *The psychological impact of unemployment*. New York: Springer.

- Findley, M.J. & H.M. Cooper (1983). Locus of control and academic achievement: A literature review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 419-427.
- Finlay-Jones, R. & B. Eckhardt (1981). Psychiatric disorder among the young unemployed. *Australian and New Zealand Journal of Psychology*, 15, 265-270.
- Fryer, D. & R. Payne (1984). Proactivity in unemployment: Findings and implications. *Leisure Studies*, 3, 273-295.
- Furnham, A. (1982). Explanations for unemployment in Britain. *European Journal of Social Psychology*, 12, 335-352.
- Gurney, R.M. (1980a). The effects of unemployment on the psycho-social development of school-leavers. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 205-213.
- Gurney, R.M. (1980b). Does unemployment affect the self-esteem of school-leavers? *Australian Journal of Psychology*, 32, 175-182.
- Gurney, R.M. (1981). Leaving school, facing unemployment and making attributions about the causes of unemployment. *Journal of Vocational Behaviour*, 18, 79-91.
- Hammerström, A., U. Janlert & T. Theorell (1988). Youth unemployment and ill-health: Results from a 2-year longitudinal follow-up study. *Social Science and Medicine*, 26, 1025-1033.
- Jaspers, J.P.C. & J.A.M. Heesink (1985). Beleving en effecten van werkloosheid schoolverlaters: Een longitudinaal onderzoek. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 1, 4-13.
- Jaspers, J.P.C. & J.A.M. Heesink (1987). Causale attributies voor werkloosheid onder schoolverlaters. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 42, 137-148.
- Jones, E.E. & C. Wortman (1973). *Ingratiation: An attributional approach*. Morristown, New Jersey: General Learning Press.
- Jones, E.E. & T.S. Pittman (1982). Toward a general theory of strategic self-presentation. In: J. Suls (Ed.), *Psychological perspectives on the self* (Vol. 1), Hillsdale: Earlbaum.
- Maitland-Edwards, J., T. McMullen, G. Welbers & T. Woolthuis (1981). Transition from education to working life. *Journal of Adolescence*, 4, 27-45.
- McPerson, A. & W. Hall (1983). Psychiatric impairment, physical health and work values among unemployed and apprenticed young men. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 17, 335-340.
- Meesters, M.J. & M.G.K. Einerhand (1986). LBO- en MAVO-schoolverlaters op de arbeidsmarkt. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2, 67-77.
- Ormel, J. (1980). *Moete met leven of een moeilijk leven*. Groningen: Constapel.
- Patton, W. & P. Moller (1984). Unemployment and youth: A longitudinal study. *Australian Journal of Psychology*, 36, 399-413.
- Pukey, W.W. (1970). *Self concept and school achievement*. New Jersey: Prentice Hall.
- Russell, D.W. (1982). The causal dimensions scale: A measure of how individuals perceive causes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1137-1145.
- Schaufeli, W.B. (1988a). *Unemployment and psychological health: An investigation among Dutch professionals*. R.U. Groningen (dissertatie).
- Schaufeli, W.B. (1988b). Perceiving the causes of unemployment. An evaluation of the Causal Dimensions Scale in a real-life situation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 347-356.
- Schaufeli, W.B. (1989). Werkloosheid en psychische gezondheid bij hoger opgeleiden. *De Psycholoog*, 24, 173-180.

- Schlenker, B.R. (1980). *Impression management. The self-concept, social identity and interpersonal relations*. Monterey, California: Brooks & Cole.
- Schlenker, B.R. & H.J. Goldman (1982). Attitude change as a self-presentation tactic following attitude-consistent behavior: Effects of choice and role. *Social Psychological Quarterly*, 45, 92-99.
- Tiggemann, M. & A.H. Winefield (1980). Some psychological effects of unemployment in school-leavers. *Australian Journal of Social Issues*, 15, 269-276.
- Tiggemann, M. & A.H. Winefield (1984). The effects of unemployment on the mood, self-esteem, locus of control and depressive affect of school-leavers. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 33-42.
- Veit, C.T. & J.E. Ware (1983). The structure of psychological distress and well-being in general populations. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51, 730-742.
- Warr, P.B. (1987). *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Clarendon Press.
- Warr, P.B. & M. Banks (1988). Unemployment and mental health: Some British studies. *Journal of Social Issues*, 44, 47-68.
- Wilhelm-Reiss, M. (1980). *Psychische Veränderungen bei Jugendlichen ohne Arbeit: Eine empirische Studie zur Folgewirkungen der Arbeitslosigkeit*. Weinheim: Beltz Verlag.
- Winefield, A.H. & M. Tiggemann (1985). Psychological correlates of employment and unemployment: Effects, predisposing factors, and sex differences. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 229-242.
- Winefield, A.H., M. Tiggemann & R.D. Goldney (1988). Psychological concomitants of satisfactory employment and unemployment in young people. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 23, 149-157.
- Winefield, A.H. & M. Tiggemann (1989). Job loss vs. failure to find work as psychological stressors in the young unemployed. *Journal of Occupational Psychology*, 62, 79-85.
- Winefield, A.H., M. Tiggemann & H.R. Winefield (1990). Factors moderating the psychological impact of unemployment at different ages. *Personality and Individual Differences*, 11, 45-52.

Summary

Employment and unemployment among less qualified schoolleavers: A longitudinal study of psychological consequences

B. van der Heijden & W. Schaufeli, *Gedrag en Organisme*, volume 4, April 1991, nr. 2, p. 82.

In this article the effect is analyzed of role transitions on mental health, attitudes towards (non-)work and causal attributions of unemployment. Three groups of less qualified schoolleavers were considered: those who found a job after leaving school, those who became unemployed, and those who continued their education. A two-wave longitudinal design is employed, the first survey being conducted shortly before the final examination (N=767). The follow-up was carried out one year later (N=465). Results indicate that the mental health of those who found a job or continued their education improves, whereas the mental health of the unemployed schoolleavers deteriorates. Attitudes towards (non)work do not change as a result of joining or not joining the

labour force. Finally, at the one year follow-up the working and still studying schoolleavers attribute unemployment more strongly to internal and less strongly to external factors than they did one year ago, thus illustrating the 'blaming the victim' phenomenon. The findings of this study are compared with a similar study among higher educated schoolleavers which has recently been conducted and yielded quite different results.